
تاریخ شفاهی زنان؛ پیدایش و تحول

پیمانہ صالحی

نویسنده و پژوهشگر تاریخ شفاهی، کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی

Email: pe_salehi@yahoo.com

■ چکیده

ثبت و ضبط تاریخ زنان با بهره‌مندی از روش پژوهشی تاریخ شفاهی در اروپا و آمریکا، داده‌هایی را پدید آورد که هم مکمل اسناد مکتوب محسوب می‌شوند و هم به‌عنوان منابعی جدید و منحصربه‌فرد به جریان تاریخ‌نگاری یاری می‌رسانند. تاریخ شفاهی زنان با رویکردی جامعه‌گرا و مردمی، هم از سوی طرفداران حقوق زنان مورد توجه واقع گردید و هم به‌عنوان گرایش بین‌رشته‌ای از درون گروه‌های تاریخ، علوم اجتماعی و مطالعات زنان متولد شد و رشد کرد. این رشته جدید از معارف انسانی در طول پنج دهه حیات خود با فراز و نشیب‌هایی متعدد روبه‌رو بوده است. تأمل در ضرورت پیدایش تاریخ شفاهی زنان، ویژگی‌های این قسم از تاریخ‌نگاری، جایگاه آن در پژوهش‌های تاریخی، تحولات آن در دوره‌های مختلف و چشم‌اندازهای پیش‌روی، از مباحث حائز اهمیت در این حوزه به شمار می‌رود. آشنایی با روش‌های به کار گرفته شده در زمینه گردآوری تاریخ شفاهی زنان در جوامع مختلف، علاقه‌مندان را از طی مسیرهای پیشین بی‌نیاز می‌کند و افق‌هایی روشن را در برابر دیدگانشان می‌گشاید.

■ **کلیدواژه‌ها:** تاریخ شفاهی، مصاحبه، آموزش، پرورش، تحولات اجتماعی.

مقدمه

از هنگامی که بشر قادر به تکلم شد، تاریخ شفاهی آغاز گردید و داستان‌ها و افسانه‌ها به صورت شفاهی نسل به نسل در میان اقوام و ملل نقل انتقال یافت، و به منظور حفظ و نگهداری میراث فرهنگی، خصوصاً تا زمان کشف و استفاده از کاغذ، مورد بهره‌برداری قرار گرفت. در مورد انتقال دانسته‌های تاریخی شاید بتوان رایج‌ترین شیوه را نقل سینه به سینه دانست. در تاریخ اسلام - که با تاریخ ایران آمیخته و پیوندی بسیار نزدیک دارد - بسیاری از اخبار تاریخی با کلمه «قال» آغاز می‌شود که مبین روایی بودن منشأ خبر است.

تاریخ شفاهی به عنوان ابزاری علمی و پژوهشی که مورخان از علوم اجتماعی اخذ کردند، از اوایل قرن بیستم در اروپا مورد توجه قرار گرفت. در انگلستان، اولین بار برخی محققان با چاپ آگهی در روزنامه، از افرادی که تجربیاتی خاص درباره برخی سیاست‌های دولتی داشتند، تقاضا کردند اطلاعات خود را به طور شفاهی یا کتبی به آن‌ها ارائه دهند. امروزه اجرای طرح‌های مرتبط با تاریخ شفاهی زنان در مراکز دانشگاهی، بنیادهای مطالعات زنان، مراکز فرهنگ عامه، کتابخانه‌ها و پژوهشکده‌های تاریخ اجتماعی، به طور گسترده دنبال می‌شود. مورخان تلاش می‌کنند با شناسایی رویکردهای روش‌شناختی، روایت‌های زنان را از چارچوب‌های خاص آزاد کنند و مشکلاتی را که بر سر راه شنیدن صدای آنان است، برطرف نمایند. این نوشتار در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

- تاریخ شفاهی در جهان چه پیشینه‌ای دارد؟
 - تاریخ شفاهی زنان در اروپا و آمریکا براساس کدام ضرورت‌ها شکل گرفت؟
 - تحولات تاریخ شفاهی زنان چه مواردی را شامل می‌شود؟
 - تاریخ شفاهی زنان بر کدام یک از موضوعات متمرکز است؟
 - کدام چشم‌اندازها پیش روی آینده تاریخ شفاهی زنان قرار دارد؟
- در زمینه گردآوری تاریخ شفاهی زنان، طرح‌هایی متنوع به اجرا درآمده و مقالات، پایان‌نامه‌ها و کتاب‌هایی متعدد تألیف گردیده که به شماری از آن‌ها اشاره می‌شود:
- تاریخ شفاهی زنان شهر وُرسْتِر^(۱) (۱۸۶۱م. / ۱۳۴۰ش). در ایالت ماساچوست^(۲) با انجام مصاحبه ۱۵۰ نفر از گروه‌های مختلف زنان ساکن در این شهر صورت گرفت و منابع حاصل از آن در وبگاه طرح^(۳)، در دسترس علاقه‌مندان گذاشته شد.

تاریخ شفاهی زنان، سیاست و کنشگری^(۴) (۱۹۶۸م. / ۱۳۴۷ش.) در دانشگاه کالیفرنیا اجرا شد. فهرست‌های توصیفی و تحلیلی مصاحبه‌ها و منابع حاصل از طرح در وبگاه^(۵) دانشگاه به اشتراک گذاشته شده است.

تاریخ شفاهی زنان سیاهپوست^(۶) (۱۹۸۱م. / ۱۳۶۰ش.) در مؤسسه تحصیلات عالی رادکلیف^(۷) (زیرمجموعه دانشگاه هاروارد) به اجرا درآمد. در این طرح با ۷۲ شخصیت از زنان آفریقایی - آمریکایی مصاحبه شده است. متون مصاحبه‌ها بر روی وبگاه طرح^(۸)، قابلیت مشاهده و فیش‌برداری دارد.

تاریخ شفاهی جنبش‌های برابری‌خواهی زنان^(۹) (۱۹۵۴م. / ۱۳۶۴ش.) در کتابخانه ملی انگلستان^(۱۰) به اجرا درآمد، و خروجی‌های حاصل از آن به‌طور مشترک توسط بخش تاریخ شفاهی و گروه علوم اجتماعی این کتابخانه ساماندهی شده است.

تاریخ شفاهی زنان ایرانی (۱۹۸۹م. / ۱۳۶۸ش.) در بنیاد مطالعات ایران با انجام مصاحبه با بیش از ۶۰ تن از زنان صورت گرفت، که فایل‌های صدا و متن مصاحبه‌ها با درخواست مراجعه‌کنندگان از طریق وبگاه بنیاد^(۱۱) ارسال می‌شود.

تاریخ شفاهی زنان چینی - آمریکایی^(۱۲) (۲۰۰۲م. / ۱۳۸۱ش.) به‌طور مشترک از سوی کتابخانه شلسینگر^(۱۳) و انجمن زنان چینی در نیوانگلند^(۱۴) به اجرا درآمده، و با زنانی که به فاصله دو دهه پس از جنگ جهانی دوم به آمریکا مهاجرت کرده‌اند، مصاحبه شده است.

المیرا شیسکاراوا^(۱۵)، آندره آ پتو^(۱۶) و دبرا شولتز^(۱۷) (۲۰۰۳م. / ۱۳۸۲ش.) در کتاب از روزن چشمان زنان به دنیا بنگرید، تاریخ شفاهی زنان اتحاد جماهیر شوروی را گردآوری کرده‌اند.

ویدا حاجبی (۱۳۸۳) در کتاب داد بی‌داد (نخستین زندان زنان سیاسی ۱۳۵۰-۱۳۵۷)، با ۳۵ تن از زنان زندانی دوران پهلوی دوم مصاحبه کرده است. این کتاب از نوع ادبیات زندان یا ادبیات بازداشتگاهی است.

پنی سامرفیلد^(۱۸) (۲۰۰۵م. / ۱۳۸۴ش.) در کتاب نوسازی زندگی زنان پس از جنگ (گفتمان و ذهنیت در تاریخ شفاهی جنگ جهانی دوم)، با ۴۲ تن از زنانی که در جنگ جهانی دوم شرکت داشتند یا در آن دوران سرپرستی خانواده را عهده‌دار بودند، مصاحبه انجام داده است.

تاریخ شفاهی زنان فعال^(۱۹) (۲۰۰۶م. / ۱۳۸۵ش.) در کتابخانه دانشگاه ایالتی جورجیا اجرا شد و متون مصاحبه‌ها و تصاویر مصاحبه‌شوندگان از طریق وبگاه^(۲۰) این کتابخانه در دسترس است.

فرخنده ایلخان (۱۳۸۸) در پایان‌نامه‌ای با عنوان *تاریخ شفاهی زنان (تجربه زیسته همسران شهدا در جنگ)*، با مطالعه روایت‌های همسران شهدا به تحلیل تجربه زیسته آن‌ها پرداخته است.

مهرشید متولی (۱۳۸۹) در کتاب *گفت‌وگو با یازده نویسنده زن، مصاحبه با نویسندگان صاحب‌سبک در قرن بیستم میلادی* را انتخاب و ترجمه کرده است. نگاه زنانه در انتخاب طرح و درون‌مایه آثار و گزینش شخصیت‌ها از لابلای روایت‌های مصاحبه‌شوندگان درک می‌شود.

سوتلانا آلكسیویچ^(۲۱) (۱۳۹۴) در کتاب *جنگ چهره زنانه ندارد، خاطرات ۲۰۰ نفر از زنانی را که در ارتش اتحاد جماهیر شوروی در جنگ جهانی دوم جنگیده بودند، ثبت و ضبط کرده است.*

سمانه یحیی‌پور کومله (۱۳۹۵) در پایان‌نامه‌ای با عنوان *آینده‌پژوهی مطالعات زنان در ایران، برنامه‌های آینده این حوزه را مورد موشکافی قرار داده است.*

شیرنا برگر گلاک^(۲۲) و دافن پاتایی^(۲۳) (۲۰۱۶م. / ۱۳۹۵ش.) در کتاب *سخنان زنان (نگاهی زنانه به تاریخ شفاهی)*، در مورد روش‌شناسی و دشواری‌های گردآوری تاریخ زنان، مطالبی را فراهم نموده‌اند.

ویلما اسپین^(۲۴) و یولاندا فرر^(۲۵) (۱۳۹۷) در کتاب *زنان در کوبا (تکوین انقلابی درون انقلاب)*، با تعدادی از رهبران زن در انقلاب کوبا مصاحبه‌هایی انجام داده‌اند که تجربیات انقلابی و سازوکارهای سازندگی جامعه جدید کوبا در این روایت‌های زنانه بررسی شده است.

تاریخ شفاهی

برقراری ارتباط با مصاحبه‌شونده و جمع‌آوری اطلاعات تاریخی از طریق ضبط مصاحبه‌ها با شرکت‌کنندگان در حوادث گذشته، موضوع تاریخ شفاهی است. تاریخ شفاهی می‌کوشد تا وقایع و تحولات گذشته را از زبان قهرمانان، حادثه‌آفرینان و ناظران رویدادها

بازسازی کند و از تلفیق خاطرات و تحلیل‌ها، رویکردی جدید و جذاب ارائه دهد (ملایی‌توانی، ۱۳۸۸: ۲۸۰). مصاحبه تاریخ شفاهی یکی از ابزارهای گردآوری داده‌های تاریخی است که با کمک آن می‌توان به ارزیابی عمیق ادراک‌ها و نگرش‌ها پرداخت. از سوی دیگر، مصاحبه ابزاری است که امکان بررسی موضوع‌های پیچیده، پیگیری پاسخ‌ها یا پیدا کردن علل آن‌ها را فراهم می‌سازد (سرمد، بازرگان، حجازی، ۱۳۷۶: ۱۴۹).

تاریخ شفاهی یک روش پژوهش تاریخی برای جمع‌آوری و نگهداری اطلاعات از حافظه افراد سهیم در رخداد‌های تاریخی یا شاهدان عینی است. این نوع مصاحبه برای شناخت بهتر و دقیق‌تر گذشته و استفاده از مواد به‌دست‌آمده در تاریخ‌نگاری انجام می‌شود. این یافته‌های خام، گاهی در کنار دیگر منابع معنا پیدا می‌کنند، و گاهی نیز درباره برخی از موضوع‌ها و وقایع تاریخ معاصر ایران که منابع قابل استنادی وجود ندارند، منابعی منحصر به فرد قلمداد می‌شوند.

مصاحبه و تاریخ شفاهی هر دو از جنس ارتباط شفاهی و به دنبال کشف واقعیت‌اند؛ البته مصاحبه در تاریخ شفاهی فراتر از ارتباط شفاهی برای کشف واقعیت، به‌عنوان مسئله مشترک میان مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌کننده است. هدایت جریان مصاحبه به‌منظور کشف حقایق و جمع‌آوری اطلاعات پیش می‌رود؛ حقایقی که منابع مکتوب از پاسخگویی به آن عاجزند. مصاحبه با شاهدان و ناظران وقایع به درک واقعیت و کشف نانوشته‌ها کمک خواهد کرد (صالحی، ۱۳۹۹: ۶۶).

در مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، علاوه بر کارکرد آن در زمینه گردآوری یافته‌های پژوهش، لازم است آن را به‌عنوان موضوعی فراگر پذیریم. توجه به این نکته حائز اهمیت است که مصاحبه نوعی ارتباط شفاهی و گونه خاصی از کنش متقابل اجتماعی است، و هدف از آن دستیابی به واقعیت محسوب می‌شود. با توجه به تعریف مگی اسمیت^(۲۶) در ارائه مدل ارتباطی که می‌گوید «ارتباط عبارت است از فراگرد انتقال اطلاعات، احساس‌ها، حافظه‌ها، و فکرها در میان مردم»، تاریخ شفاهی نیز ویژگی‌های یک فراگرد را به همراه دارد؛ چون پویاست، آغاز و پایان ندارد و اجزا و عناصر آن کنش‌های متقابل دارند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند (محسنیان‌راد، ۱۳۸۰: ۷۰).

تاریخ شفاهی در جهان

تاریخ شفاهی به‌عنوان ابزاری علمی و پژوهشی از اوایل قرن بیستم در اروپا مورد توجه واقع شد، و آن روشی بود که مورخان از علوم اجتماعی اقتباس کردند. در انگلستان، برخی از محققان با چاپ آگهی در روزنامه، برای اولین بار از افرادی که تجربیاتی خاص دربارهٔ برخی سیاست‌های دولتی داشتند، درخواست نمودند اطلاعات خود را به‌طور شفاهی یا کتبی به آن‌ها ارائه دهند (نیک‌نفس، ۱۳۹۲: ۱۰).

اولین نسل تاریخ شفاهی‌دانان حرفه‌ای توسط آلن نوینز^(۳۷) و لوئیز استار^(۳۸) رهبری شدند. اینان بیشتر بر جمع‌آوری مجموعه‌های نوشته‌شده از افراد برجسته و اطلاعات ناگفتهٔ آنان برای آیندگان تأکید داشتند. روزنامه‌نگاری به نام نوینز که بیش از پنجاه جلد کتاب و ده‌ها مقاله از خود بر جای گذاشت، در سال ۱۹۲۸ به دانشکدهٔ تاریخ دانشگاه کلمبیا پیوست و ادارهٔ تحقیقات تاریخ شفاهی آن دانشگاه را در سال ۱۹۴۸ تأسیس کرد و اولین مصاحبه را با شهردار نیویورک، جورج مک‌آنی^(۳۹) انجام داد (Fishman, 1998, p.3).

از اواسط دههٔ ۱۹۶۰ به بعد، فعالیت‌های نسل دوم شکل گرفت. کتابخانهٔ هری ترومن^(۴۰)، اولین برنامهٔ تاریخ شفاهی رئیس‌جمهوری آمریکا را در سال ۱۹۶۰ راه‌اندازی کرد و خیلی زود به فعالیتی استاندارد برای ایجاد مجموعه‌های مربوط به رؤسای جمهوری تبدیل شد. تشکیل انجمن تاریخ شفاهی^(۴۱) در سال ۱۹۶۷ در آمریکا، دریچه‌ای جدید را برای عمومیت بخشیدن به تاریخ شفاهی در جامعه، استاندارد کردن روش‌های کاری، نگهداری اصولی و صحیح مواد و منابع جمع‌آوری‌شده و آماده‌سازی منابع شفاهی در دنیا گشود (حسن‌آبادی، ۱۳۸۵: ۲۸).

دههٔ ۱۹۸۰، عصر برنامه‌های عمومی در تاریخ شفاهی بود. موزه‌ها با افزودن صدا به مواد تاریخ شفاهی و بردن آن به نمایشگاه‌ها و استفاده در تحقیقات، باب نوینی را در استفاده از آن گشودند. کتابخانه‌ها نیز با ایجاد برنامه‌های آموزش مدون، ارتباطی نزدیک‌تر با مراکز تاریخ شفاهی برقرار کردند. موزهٔ جنگ لندن در ۱۹۷۲ بخشی از اسناد صوتی را برای جمع‌آوری خاطرات شفاهی تأسیس کرد.

سال ۱۹۸۷، طی یک گردهمایی در آکسفورد، انجمن بین‌المللی تاریخ شفاهی^(۴۲) تأسیس شد. مجمع بین‌المللی دیگری با نام مؤسسهٔ بین‌المللی تاریخ شفاهی به‌طور

رسمی در سال ۱۹۹۶ در یازدهمین کنفرانس بین‌المللی تاریخ شفاهی در سوئد تشکیل شد؛ هم‌چنین دانشگاه کنتاکی^(۳۳) نزدیک به نه هزار ساعت مصاحبه در مدت چهار سال انجام داد، و اکنون درصدد است با راه‌اندازی یک سامانه، مصاحبه‌های مزبور را به صورت برخط در دسترس علاقه‌مندان قرار دهد.

انستیتو تاریخ شفاهی دانشگاه بایلر^(۳۴) نیز از پیشگامان مراکز تاریخ شفاهی در دنیاست که از سال ۱۹۷۰ توسط گروهی از اعضای هیئت‌علمی علاقه‌مند به تغییر در رشته تاریخ، با افزایش تأکید بر تاریخ غیرسنتی، تأسیس شد. هدف آن حفظ و ثبت و ضبط مصاحبه‌ها و خاطرات افراد و شاهدان عینی در موضوعات متنوعی است که دارای اهمیت اجتماعی و تاریخی است. دانشگاه کوئین مری^(۳۵) لندن نیز طرح تاریخ شفاهی «فرآیند صلح» را با اعتبار مالی اتحادیه اروپا رهبری می‌کند که اجزای اصلی آن شامل بخش آرشیو مصاحبه‌های میراث فرهنگی، برگزاری آموزش تاریخ شفاهی و حمایت از توسعه پروژه‌های محلی است.

بخش تاریخ شفاهی دانشگاه فلوریدا^(۳۶) به نام مؤسس آن دکتر سامونل پراکتر^(۳۷) شناخته می‌شود. وی در سال ۱۹۶۷ با حمایت و کمک‌های مالی بنیاد دوریس دوک^(۳۸)، نخستین طرح تاریخ شفاهی این دانشگاه را با هدف حفظ مشاهدات از زندگی اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، مذهبی و علمی مردم جنوب آمریکا در دانشکده علوم انسانی آغاز کرد. پنج‌هزار ساعت مصاحبه، حاصل این طرح تا پایان سال ۲۰۱۳ است. همین‌طور دانشگاه موناخ^(۳۹) استرالیا، بزرگ‌ترین طرح تاریخ شفاهی را با عنوان «تاریخ شفاهی نسلی استرالیا» در دست اجرا دارد (کاظمی، ۱۳۹۴: ۴۰-۴۲).

پیدایش تاریخ شفاهی زنان

پرداختن به تاریخ گروه‌های خاص از جمله زنان، کارگران، سیاستمداران، اقتصاددانان و... جزو تاریخ‌های «مضاف» محسوب می‌شوند؛ زیرا یک صفت به تاریخ اضافه می‌نمایند. این‌گونه تاریخ‌نگاری، میان‌رشته‌ای یا چندرشته‌ای به حساب می‌آید. تاریخ زنان نیز در مسیر گرایش‌های تاریخ، مطالعات زنان و علوم اجتماعی شکل گرفته، و پاسخ به بخشی از پرسش‌های ضروری زنان را نمایان می‌سازد:

- آیا زنان سوژه‌ای تاریخی محسوب می‌شوند یا گُنش‌گر تاریخی بوده‌اند، و در صورت مثبت بودن پرسش مزبور، تاریخ آنان را چگونه باید نوشت؟

- تاریخ زنان از چه مستنداتی برخوردار است؟

- اساساً می‌توان تاریخ را بدون حضور زنان مورد شناسایی قرار داد؟

- آیا تاریخ یا امر تاریخی در دیالکتیک افراد صورت می‌گیرد؟

- آیا امر تاریخی، گُنش بین زن و مرد را نشان می‌دهد؟

پژوهش‌هایی که در زمینه تاریخ زنان صورت می‌پذیرد، نشان از آن دارد که زنان نیز تاریخ دارند و گُنش‌گرند. مستنداتی در این حوزه وجود دارد که می‌توان با استناد به آن‌ها، تاریخ زنان را به نگارش درآورد (فصیحی، ۱۳۹۸: ۳).

تمرکز بر پژوهش در حوزه تاریخ شفاهی زنان، ریشه در جنبش‌های سیاسی فمینیستی در دهه ۱۹۷۰ میلادی دارد. این جنبش‌ها باعث گردیدند تا علاقه‌ای حاصل شود که زنان در فرایندی تاریخی از بخش پنهان جامعه نجات یابند. تا آن زمان مستندات قابل توجهی در این حوزه وجود نداشت و به همین دلیل انجام مصاحبه‌های تاریخ شفاهی به‌عنوان راهکاری کارآمد به‌منظور تولید داده‌هایی جدید در پیش گرفته شد. تحقیقات گیال برایون^(۴۰) و پنی سامرفیلد^(۴۱) از این دسته‌اند.

این دو مورخ با مطالعه تاریخ اقتصادی و اجتماعی جنگ جهانی اول و دوم به این نتیجه رسیدند که جنگ با اینکه فرصتی برای زنان به‌وجود آورد، اما سرانجام آن‌ها هم محدود گردیدند یا لااقل تنها برای دوره زمانی خاصی پدیدار شدند. اگر زنان درگیر مسائل جنگی شدند، دنباله‌روی از عمل مردان بود، و با پایان جنگ، زنان دوباره به نقش‌های زنانه سنتی خود بازگشتند و مسئول فراهم‌سازی فضای ایدئولوژیکی، اجتماعی و اقتصادی برای بازگشت مردان و فرهنگ مردانگی شدند (Scott, 1998, p.32).

فمینیست‌های پس‌اساختارگرا نیز بر روی تاریخ زنان و جنگ، تحقیق کرده‌اند. جان اسکات^(۴۲) و دنیز ریلی^(۴۳) که هر دو مورخ تاریخ زنان محسوب می‌شوند، در کتاب‌های‌شان به ترتیب با نام‌های فمینیسم و تاریخ^(۴۴) و طبقه‌بندی تاریخ زنان^(۴۵) (با تمرکز بر گفتمان و زبان)، بر روی بحران‌هایی که زنان در آن قرار داشتند، کار کردند. آن‌ها تجربیات زنان در گذشته و گفتمان‌های مختلفی را که آنان در قالب تجربیات مزبور تصویر شده‌اند،

مورد بررسی قرار داده‌اند. بررسی گفتمان‌ها کمک می‌کنند تا میزان خودمختاری^(۴۶) آنان در روایتی که داشته‌اند، مورد ارزیابی واقع شود. این بررسی‌ها نشان می‌دهد زنان از خودمختاری بیشتری در گذشته برخوردار بوده‌اند؛ زیرا عده‌ای از زنان برجسته که در تاریخ نقش‌آفرین بوده‌اند، به این نتیجه رسیده‌اند که در گفتمان‌هایی مختلف گرفتار آمده و در نتیجه مغفول گفتمان‌های تاریخی شده‌اند (Riely, 1988, p. 122).

مطالعات متمرکز بر گفتمان‌های جنسیتی، این قابلیت را دارند که نقش زنان را در دوره‌های گذشته با دقتی بیشتر مورد واکاوی قرار دهند. سوزان آر گریزیل^(۴۷) در کتاب *هویت‌های زنان در جنگ جهانی اول*^(۴۸) به این مسئله پرداخته که اطلاعات در مورد زنان از چه طریق ایجاد می‌شود. وی معتقد است از راه منابعی گوناگون مثل ادبیات، روزنامه‌ها و مجلات، زنان به هویتی رسیده‌اند و در قالب آن‌ها ادعای شهروندی نیز کرده‌اند. او در مورد این موضوع بحث می‌کند که چطور در دو جامعه انگلستان و فرانسه، فرآیندهای جنگ باعث شده تا زن به‌عنوان نماد ملت مطرح شود؛ نیز کارکرد مادرانه‌شان موجب گشته تا ملت خود را به لحاظ فیزیکی و ایدئولوژیکی بازتولید کند (Grayzel, 199, p. 76).

زنان در خاطرات جنگ جهانی دوم، بیشتر از خاطرات جنگ جهانی اول به چشم می‌آیند. این بار آن‌ها در نقش مدیران در خانه یا سربازان، اتفاقاتی مشابه مردان را تجربه می‌کنند. دایانا کاندل^(۴۹) و جین لیدیارد^(۵۰) به نقش زنان در کتاب‌شان به نام *کار کردن برای پیروزی*^(۵۱) اشاره کرده و تأکید نموده‌اند که زنان مسئولیت‌هایی جدید را با اشتیاق می‌پذیرند؛ هم‌چنین آنان برای نخستین‌بار در نقش‌های رسمی، اما نه در لباس دلربایانه، بلکه یونیفرم، کار یا لباس سربازی دیده می‌شوند (ایلخان، ۱۳۸۸: ۵۲).

از نگاه دیگر، لوسی نوآکس در پژوهش بر روی زنان فرانسوی به این نتیجه رسیده که آزادی‌خواهی در طول جنگ جهانی دوم در فرانسه به معنای آزادی‌خواهی برای زنان نبوده است. او در مصاحبه‌هایش نشان داده که مقاومت‌های زنان، کمتر از مقاومت‌های مردان، شکل رسمی داشت. راویان معتقدند، جنگ با تمام سختی‌هایش به آن‌ها کمک کرد تا هویتی مستقل در زمان صلح در فرانسه بیابند (Noakes, 2001, p. 63).

یکی از طرح‌های جریان‌ساز در زمینه تاریخ شفاهی زنان، پژوهشی با موضوع کار زنان بود که در دهه ۱۹۷۰ در شهرهای صنعتی انگلستان به اجرا درآمد. الیزابت رابرتز^(۵۲)، جیل

لیدینگتون^(۵۳)، کاترین هال^(۵۴) و دیانا گیتینز^(۵۵) از اعضای اتحادیه‌های کارگری، مجریان این طرح بودند. تأکید این پژوهشگران بر تمرکز بر «خود» زنان بود. تجربه‌های فردی زنان با اجرای طرح‌های تاریخ شفاهی به تجربه‌های جمعی نزدیک شد و تاریخ زندگی و فعالیت‌های زنان با جایگاه اجتماعی متفاوت، ثبت و ضبط شد (Bornant; Diamond, 2007, p. 190).

تحولات تاریخ شفاهی زنان

تاریخ شفاهی زنان در مسیر رشد و تعالی خود از دهه ۱۹۷۰ تاکنون، دوره‌های مختلفی را گذرانده است. اوایل تأکید می‌شد همین که زنان را قانع کنند که تاریخ مردم عادی حائز اهمیت است و روایت آن‌ها نقشی اساسی در تدوین تاریخ اجتماعی ملل دارد، کاری سترگ انجام شده است. تاریخ شفاهی زنان به‌عنوان یکی از روش‌های امتحان‌شده در حوزه پژوهش‌های مردمی، در تحلیل فرایندهای اجتماعی زندگی زنان، نقشی بسیار مهم ایفا می‌کند، و با رویکردی جامعه‌گرا در پی آن است که زنانی را که از امکان مکتوب کردن خاطرات خود برخوردار نبوده‌اند، مورد توجه قرار دهد (Sangster, 1994, p. 43).

تاریخ شفاهی زنان که در دهه ۱۹۷۰ تحت تأثیر جنبش‌های فمینیستی و از تاریخ شفاهی زنان کارگر آغاز شده بود، رفته رفته در سایر موضوعات همچون بهداشت، مهاجرت، رفاه و جنگ نیز به‌کار گرفته شد. در این دوره، مورخان با آزمون و خطا پیش می‌رفتند و نسبت به قابل استناد بودن یافته‌های حاصل از مصاحبه، اطمینان نداشتند، و در ضمن نمی‌دانستند آیا موفق خواهند شد دیدگاه زنانه را از خلال مصاحبه‌ها ترسیم نمایند یا نه. آنان از تاریخ شفاهی‌نگاران پیشگام در آمریکا کمک گرفتند تا فرآیند پژوهش تاریخ شفاهی را به‌درستی پیش ببرند (Sheridan, 1984, p. 87).

در دهه ۱۹۸۰ که سال‌ها از پایان جنگ جهانی دوم گذشته بود، این فرصت برای مورخان فراهم شد که خاطرات و تجربیات زنان را از جنگ، ثبت و ضبط کنند؛ چه زنانی که دوشادوش مردان در جبهه جنگیده بودند و چه زنانی که سال‌ها در نبود همسران‌شان رسیدگی به امور خانواده را عهده‌دار بودند. از جمله این آثار می‌توان به کتاب‌های *نوسازی زندگی زنان پس از جنگ*^(۵۶) (۱۹۹۸) اثر پنی سامرفیلد، *جنگ چهره زنانه ندارد*^(۵۷) (۱۹۷۴) اثر سوتلانا آلكسیویچ و *تجربیات زنان در جنگ جهانی دوم*^(۵۸) (۱۹۸۷) اثر برایبون^(۵۹) و سامرفیلد اشاره کرد.

تنوع منابع حاصل از تاریخ شفاهی زنان، گامی دیگر در این حوزه به شمار می‌رفت. نمایشگاه‌ها، موزه‌ها، کتابخانه‌ها و... خروجی‌های این فرآیند را در دسترس عموم علاقه‌مندان قرار می‌دادند. کتابخانه‌هایی متعدد از جمله کتابخانه شلسینگر و کتابخانه ملی انگلستان به ثبت و ضبط تاریخ زنان همت گماشتند تا بتوانند به تهیه تاریخ زنان سرعت بخشند. به تدریج تفکر استناد به منابع تاریخ شفاهی زنان در اروپا و آمریکا رایج شد و مورخانی بسیار را به خود جلب کرد.

علاوه بر این، روش‌های متنوع اطلاع‌رسانی منابع تاریخ شفاهی زنان در مرکز توجه متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی واقع گردید. فهرست‌های توصیفی و تحلیلی و اطلاعات کتابشناسی تهیه شد و شماری از مصاحبه‌های انجام‌شده با زنان، با کسب اجازه از راویان، مندرج در فرم‌ها (توافقنامه‌های آگاهانه)، در دسترس عموم قرار گرفت. کتابخانه ملی انگلستان از پیشگامان توجه به نکات فنی منابع تاریخ شفاهی بود. این کتابخانه با گفت‌وگوهای متنوع با زنان در حوزه‌های فرهنگ عامه، آموزش، سیاست، صنعت، مشاغل خانگی و مهاجرت، انبوهی از این منابع را گرد هم آورد. تهیه چند فیلم مستند از جمله «چه کسی بودیم، چه کسی هستیم»^(۶۰) و «خانواده بوردر»^(۶۱) حاصل طرح تاریخ شفاهی جنبش‌های برابری خواهی زنان در این کتابخانه است. کتابخانه دانشگاه ایالتی جورجیا^(۶۲)، با زنان فعال در آمریکا مصاحبه‌هایی انجام داد. زنان در این گفت‌وگوها، داستان زندگی خود را روایت کرده و به تفصیل در مورد موضوعاتی متنوع نظیر بهداشت، آموزش، سیاست، فعالیت‌های اجتماعی، برابری در محیط کار و حقوق شهروندی به بحث پرداختند (Wood, 1989, p. 48).

اتفاق خوش‌یمن دیگری که در دهه ۱۹۹۰ رخ داد، رشد فزاینده طرح‌های تاریخ شفاهی زنان در دانشگاه‌ها بود. موضوعات متنوع تاریخ شفاهی زنان در گروه‌های آموزشی دانشگاه‌ها مطرح شد و طرح‌های کاربردی به اجرا درآمد و پایان‌نامه‌هایی براساس این روش تدوین گردید. دانشگاه هاروارد از جمله این دانشگاه‌ها بود که طرح تاریخ شفاهی زنان سیاهپوست را به اجرا درآورد. در این طرح با ۷۲ نفر از زنان آفریقایی - آمریکایی مصاحبه‌هایی انجام شد. آن‌ها از موضوعاتی نظیر تاریخ خانواده، مسیر تحصیلی، فعالیت‌های حرفه‌ای و داوطلبانه و دستیابی به فرصت‌های برابر با سفیدپوستان، سخن گفتند.

دانشگاه کالیفرنیا با اجرای طرح تاریخ شفاهی زنان، سیاست و کنش‌گری یکی از طرح‌های جریان‌ساز را در این حوزه به انجام رساند. راویان به تفصیل در مورد بی‌خانمانی، مشکلات سالمندان، اتحادیه‌های کارگری، عدالت اجتماعی، حق رأی، شیوه‌های مدیریت و آینده زنان به صحبت پرداختند.

گروه مطالعات اجتماعی دانشگاه ایرلند، با حمایت مالی کالج کورک^(۶۳)، در سال ۲۰۰۴، طرح تاریخ شفاهی زنان متاهل ایرلندی^(۶۴) را به اجرا درآورد. در این طرح که با مدیریت استادان این گروه، الیزابت کیلی^(۶۵) و مایر لین^(۶۶) به اجرا درآمد، با ۴۲ زن مصاحبه شد. این پژوهش موجب آشنایی قانون‌گذاران در دوره کنونی با مسائل این گروه گردید و آنان را مصمم کرد تا در جهت نیل به قوانین کارآمدتر، گام بردارند؛ همچنین فرصتی فراهم آورد تا مورخان تاریخ اجتماعی به دور از تکلف‌های تاریخ‌نگاری رسمی، با طیف گسترده‌ای از تجربه‌های زنان روبه‌رو شوند.

از سال ۲۰۰۰، روش‌شناسی تاریخ شفاهی زنان به بوتۀ نقد گذاشته شد و برخی از طرح‌هایی که با این عنوان منتشر شده بودند، نامتناسب با رویکرد بنیانی تاریخ شفاهی زنان شناخته شد؛ بنابراین بازنگری در فرآیندهای پیشین، اهمیت یافت. در سال‌های اخیر نیز به‌منظور تعیین چارچوب تاریخ شفاهی زنان و نحوه گردآوری آن، مباحث گسترده‌ای مطرح شده و کتاب‌هایی مبتنی بر مجموعه مقالات تاریخ شفاهی زنان منتشر گردیده که به مباحث نظری و عملی دانش مزبور، نگاهی عمیق دارند.

کتاب *تاریخ شفاهی زنان*^(۶۷) با ویراستاری سوزان آرمیتاژ^(۶۸)، یکی از آثار کاربردی در این زمینه است. در این اثر به مصاحبه‌گران توصیه شده که پیش از اقدام به انجام مصاحبه، طرح‌های تاریخ شفاهی شخص‌محور یا موضوع‌محور تهیه نمایند. علاوه‌بر توجه به تاریخ خانواده در گذر زنان و شرح خاندان‌پدیری و مادری، تمرکز بر احساسات زنان در دهه‌های مختلف و مشکلاتی که به واسطه‌زن بودن با آن دست‌به‌گریبان بوده‌اند، در اولویت قرار گرفته؛ حوادثی نظیر جنگ‌های داخلی، تبعیض نژادی و آموزش‌های خاص (Armitage, 2005, p. 76).

کتاب *سخنان زنان، نگاهی زنانه به تاریخ شفاهی*^(۶۹)، با ویراستاری شرنا برگر‌گلاک و دافن پاتایی، یکی دیگر از کتاب‌های شکل‌گرفته براساس مجموعه مقالات نظری و

عملی در این حوزه است. نویسندگان مقالات، ضمن تحلیل پیش‌فرض‌های ذهنی، تناقض‌ها و چشم‌اندازهای پیش‌روی تاریخ شفاهی زنان، به کاربرد روایت‌های زنانه به‌عنوان راهی برای درک تاریخ زنان تأکید کرده‌اند. استانداردهای علمی و طرح‌های اجرایی از تکنیک‌های انجام مصاحبه با زنان گرفته تا تاریخ شفاهی زنان سیاهپوست در آمریکا، کارگران زن در پورتوریکو و زنان درگیر در جنگ خاورمیانه، حاوی نکات کلیدی و کارشناسانه در این حوزه است. این کتاب به نقش تاریخ شفاهی در تدوین تاریخ اجتماعی زنان، نگاهی ویژه دارد (Berger Gluck; Patai, 2016, p. 98).

علاوه بر این، الن فلیسچمن^(۷۰) با تألیف کتابی با عنوان *عبور از مرزهای تاریخ*^(۷۱) که مبتنی بر پایان‌نامه دکترای اوست، با ۶۲ زن فلسطینی مصاحبه انجام داده است. ویژگی این اثر، نگاه آسیب‌شناسانه پژوهشگر به محدودیت‌های مصاحبه با زنان است. او مراحل فرآیند پژوهش تاریخ شفاهی را گام به گام شرح داده است.

چشم‌اندازهای پیش‌روی تاریخ شفاهی زنان

برنامه آینده تاریخ شفاهی زنان در اروپا و آمریکا بر روی آموزش این روش پژوهشی متمرکز شده است. تأکید بر فرایند یادگیری تاریخ شفاهی در گروه‌های تاریخ و مطالعات زنان در دانشگاه‌ها، به‌منظور ثبت و ضبط تاریخ زنان، با توجه ویژه‌ای روبه‌رو شده است. بسیاری از متخصصان این حوزه بر این باوراند که به‌رغم گسترش چشمگیر تاریخ شفاهی زنان در دهه‌های اخیر، بر روی گنجاندن آن به‌عنوان واحدهای مستقل در مقاطع مختلف تحصیلی، از کارشناسی تا دکترا، به اندازه کافی دقت نشده است. بهره‌مندی از قابلیت‌های کیفی تاریخ شفاهی بر مبنای «یادگیری فعال»، افق‌های روشنی را پیش‌روی علاقه‌مندان تاریخ زنان می‌گشاید.

می‌توان گفت، آموزش ساختارمند تاریخ شفاهی مبتنی بر اجرای طرح‌های دانشجویی در این زمینه، در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به نهادینه شدن فرهنگ مطالعه آثار حاصل از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی در میان عامه مردم و استناد به یافته‌های منتج از آن، از سوی پژوهشگران یاری می‌رساند. تاریخ شفاهی نگاران می‌کوشند تا به روش‌های مختلف، ظرفیت‌های آموزشی را به‌منظور تدریس و یادگیری

تاریخ شفاهی یادآور شوند. در واقع آموزش اجرای فرآیند تاریخ شفاهی به طرق متعدد به‌طور جدی دنبال می‌شود. از جمله این راهکارها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- از طریق دستنامه‌ها، همانند راهنماهای جانمایی‌شده در وبگاه طرح تاریخ شفاهی زنان و رستر؛
- از روزن ارتباط در اتاق‌های گفت‌وگو مانند وبگاه تاریخ شفاهی زنان بنیاد مطالعات ایران؛
- آموزش از طریق انجمن‌های تاریخ شفاهی مثل انجمن تاریخ شفاهی انگلستان^(۷۲) و انجمن تاریخ شفاهی استرالیا^(۷۳)؛
- از طریق کتابخانه‌ها مثل کتابخانه ملی انگلستان و کتابخانه شلسینگر^(۷۴)؛
- آموزش حضوری یا الکترونیک دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی نظیر دانشگاه هاروارد، دانشگاه ایالتی جورجیا و دانشگاه کالیفرنیا.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب مطرح‌شده، در زمینه پیدایش و تحولات تاریخ شفاهی زنان در دهه‌های مختلف در اروپا و آمریکا، نتایج زیر استنباط شد:

- تمرکز بر تاریخ زنان با بهره‌مندی از روش پژوهشی تاریخ شفاهی به اوایل دهه ۱۹۷۰ بازمی‌گردد؛ زمانی که مجله تاریخ شفاهی، چهار مقاله با موضوع پژوهش در حوزه کار زنان در شهرهای صنعتی انگلستان منتشر کرد.
- موضوعی که در دهه ۱۹۸۰ مورد توجه واقع شد، ثبت و ضبط خاطرات زنان از جنگ جهانی اول و دوم بود، چه زنانی که در خط مقدم جبهه‌ها حضور داشتند و چه زنانی که دور از همسران‌شان عهده‌دار مسئولیت‌های زندگی بودند.
- رشد فزاینده تاریخ شفاهی زنان در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در دهه ۱۹۹۰، علاقه‌مندان را با طیف متنوعی از داده‌ها در این حوزه آشنا کرد.
- بازنگری طرح‌های تاریخ شفاهی زنان در اوایل قرن بیستم، به دغدغه مورخان این حوزه تبدیل شد و مطالعاتی به‌منظور تعیین چارچوب آن صورت پذیرفت.
- در سال‌های اخیر، آموزش تاریخ شفاهی زنان در دستور کار مؤسسات، پژوهشگاه‌ها و دانشگاه‌ها قرار گرفته است. بهره‌مندی از قابلیت‌های تاریخ شفاهی بر مبنای یادگیری فعال، افق‌هایی روشن را در مقابل دیدگان علاقه‌مندان این قسم از تاریخ‌نگاری می‌گشاید.

پی نوشت

- (1) The Worcester Women's Oral History Project
- (2) Massachusetts
- (3) <https://www.wwohp.org>
- (4) The women, Politics and Activism Project (WPA)
- (5) <https://www.fullerton.edu/waarchives/index>
- (6) Black Women Oral History Project
- (7) Radcliffe Institute for advanced
- (8) <https://guides.library.harvard.edu>
- (9) Oral history interviews of the Women's Liberation movement featuring activists
- (10) <https://www.bl.uk>
- (11) <https://fis-iran.org/fa/women>
- (12) Chinese- American Women Oral History Project
- (13) Schlesinger library
- (14) New England
- (15) Elmira Shiskarava
- (16) Andrea Peto
- (17) Debra L. Schultz
- (18) Penny Summerfield
- (19) The Activist Women Oral History Project
- (20) <https://digitalcollections.library.gsu.edu>
- (21) Svetlana Aleksievich
- (22) Sherna Berger Gluck
- (23) Daphen Patai
- (24) Vilma Spin Guillois
- (25) Yolanda Ferrer
- (26) Maggi Smith
- (27) Allan Nevins
- (28) Luis Star
- (29) George Mc Aneny
- (30) Harry Truman
- (31) Oral History Association (OHA)
- (32) International Oral History Association (IOHA)
- (33) University of Kentucky
- (34) Baylor University Institute for oral history
- (35) Queen Mary University for London
- (36) University of Florida
- (37) Dr Samuel proctor
- (38) Doris Duke
- (39) Monash University
- (40) Gial Beraybon
- (41) Penny Summerfield
- (42) J. W. Scott
- (43) D. Riely
- (44) Feminist and History
- (45) Women in Hisory
- (46) Autonomy
- (47) S. R. Grayzel
- (48) Women's Identities at War
- (49) Diana Condell
- (50) Jean Lidiard
- (51) Working for Victory
- (52) Elizabet Roberts
- (53) Jill Liddington
- (54) Catherine Hall
- (55) Diana Gittins
- (56) Reconstructing Women's Watime Lives
- (57) Out of the cage, Women's Experience in Two World Wars
- (58) The unwomanly face of war
- (59) G Braybon
- (60) Who we are, Who we were
- (61) The Border
- (62) Georgia State University Library
- (63) College of Cork
- (64) What Would Be Doing at Home? Oral History of Irish Married Women
- (65) Elizabet Kiely
- (66) Maire Leane
- (67) Women's Oral History
- (68) Susan. H Armitage
- (69) Women's Word: The Feminist Practice of Oral History
- (70) Ellen Fleschman
- (71) Crossing the Boundaries of History
- (72) <http://www.oralhistory.org/about>
- (73) <http://www.ohaa.net.au/guidelines.php>
- (74) <http://schlesinger-bwohp>

منابع

- ایلخان، فرخنده (۱۳۸۸). تاریخ شفاهی زنان؛ تجربه زیسته همسران شهدا در جنگ. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد.
- حسن آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۵). تاریخ شفاهی در ایران. مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ حجازی، الهه (۱۳۷۶). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: آگاه.
- صالحی، پیمان (۱۳۹۹). مسائل حقوقی مصاحبه‌های تاریخ شفاهی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- فصیحی، سیمین (۱۳۹۸). فرصتی برای آشنایی با تاریخ زنانه. ویژه‌نامه بیست‌سالگی انجمن زنان پژوهشگر تاریخ. روزنامه شرق. ۲۹ بهمن.
- کاظمی، محسن (۱۳۹۴). بررسی و نقد مطالعات تاریخ شفاهی در دانشگاه‌های ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد تاریخ. دانشگاه پیام نور.
- محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۸۰). ارتباط‌شناسی. تهران: سروش.
- ملایی‌توانی، علی‌رضا (۱۳۸۸). «نقدی بر کتاب تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی به روایت بی‌بی‌سی». متین. دوره ۱. ش ۲ (پیاپی ۲). ص ۲۸۰.
- نیک‌نفس، شفیقه (۱۳۹۲). درآمدی بر تاریخ شفاهی. در شیوه‌نامه تاریخ شفاهی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. بازیابی شده در ۱۰ تیر ۱۳۹۹، از: <https://www.nlai.ir>
- Armitage, Susan H (2005). Women's Oral History. University of Nebraska.
- Berger Gluck, Sherna; Patai, Daphne (2016). Women's word, The Feminist Practice of Oral History. New York: Routledge.
- Bornat, Joanna; Diamond, Hanna (2007). Women's History and Oral History. Women's History Review, Vol. 16, No 1, p 190.
- Fishman, Stephen (1998). The Copyright Handbook. Nolo press, 4 ed. Chic Law.
- Grayzel, S. R (1999). Women's Identities at war: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the first world war. Chapel Hill, N C and London, University of North Carolina Press.
- Noakes, L (2001). Gender, war and Memory: Discourse and Experience in History. Journal of contemporary History, N 36, p 63.
- Riely, D (1988). Am I that Name? Feminist and the Category "Women" in History. London: Macmillan.
- Sangster, J (1994). Women's History Review. London: Routledge.
- Scott, J (1998). Feminist and History. Oxford University Press.
- Sheridan, M; Salaff, W (1984). Chinese Working Women. University of Toronto.
- Wood, L. P; Scott, J (1989). What did you do in the war, Grandma? An oral history of Rhode Island Women during World War II. London: Routledge.